

Література:

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) / Е. Е. Анисимова. – М. : Изд. Центр «Академия», 2003. – 128 с.
2. Богданов В. В. Речевое общение: прагматический и семантический аспекты / В. В. Богданов. – Л., 1990. – 88 с.
3. Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 368–377.
4. Handbook of Pragmatics Manual / Ed. by Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1995. – 498 p.
5. Urban Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.urbandictionary.com>.
6. Word Spy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wordspy.com/>

УДК 811.112.2'373.7:165.172

О. П. Дмитренко,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ

ПОНЯТІЙНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОГО СВІТУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ОДИНИЦЯМИ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті йдеться про зв'язок мови та мислення, роль індивіда у процесі категоризації оточуючого світу, розкрито механізми та способи перетворення чуттєвих і мисленневих категорій у мовні структури, проаналізовано фрагменти понятійної категоризації об'єктивної дійсності фразеологічними одиницями.

Ключові слова: поняття, понятійна категоризація об'єктивної дійсності, денотат, сигніфікат, зміст і обсяг поняття.

ПОНЯТИЙНАЯ КАТЕГОРИЗАЦИЯ ОБЪЕКТИВНОГО МИРА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМИ ЕДИНИЦАМИ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается связь языка и мышления, роль индивида в процессах категоризации действительности, показано механизмы и способы трансформации категорий мышления в языковые структуры, проанализировано фрагменты понятийной категоризации действительности фразеологическими единицами.

Ключевые слова: понятие, понятийная категоризация действительности, денотат, сигнификат, содержание и объем понятия.

CONCEPTUAL CATEGORIZATION OF THE OBJECTIVE REALITY OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF MODERN GERMAN

The article is devoted to the study of the conceptual categorization of the objective reality by means of phraseological units of Modern German. The author touches also the question of correlation with language and mental structures. The inseparable part of linguistic analysis is to disclose the mechanisms and the ways of transformation of perception and thinking categories into linguistic structures. Concept is the highest product of the activity of human mind, one of the most important kinds of reflection the objective reality by a man. Concepts have their contents and volumes. There are many types of concepts and they are not stable: they may get over, go into the volume of other concept. Concept is a product of intellectual efforts of a man and at the same time it is the means of his conceptual thinking.

Keywords: concept, conceptual categorization, objective reality, denotatum, significate, content and volume of concept.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики, в центрі вивчення якої перебуває індивід та мова, дослідження фундаментальних складових світосприйняття та їх відображення у мові є надзвичайно **актуальним**. Тому в сучасних лінгвістичних пошуках спостерігається зміщення акцентів у бік пізнання людини (її характеру, психічних особливостей, соціологізованих відношень тощо), ролі індивіда та мови у процесі категоризації та концептуалізації навколишньої дійсності [1, с. 55; 19; 11], розгляду реалій оточуючої дійсності через призму людських оцінок, поглядів, думок, ставлень [9]. Невід'ємною частиною лінгвістичних досліджень є розкриття механізмів та способів перетворення чуттєвих і мисленневих категорій у мовні структури, визначення відповідності між ними та опис їх з лінгвістичної точки зору [9]. Зазначені аргументи вказують **актуальність** даного пошуку, яка підсилюється також й недостатньою розробленістю теми понятійного відображення дійсності ускладненими мовними знаками у ході вторинної номінації.

Метою пошуку є аналіз фрагментів понятійної категоризації об'єктивної дійсності фразеологічними одиницями.

Історія розвитку та становлення людини показує, що практичне освоєння світу з моменту створення знарядь праці є одночасно і його осмисленням. Мислення є засобом проникнення людини у таємниці світу та його пізнання. У відображувальній діяльності індивіда відбуваються найскладніші мовно-мисленневі процеси. Оточуючі об'єкти індивід як «суб'єкт думки» аналізує, диференціює, оцінює в різних аспектах та за різними параметрами (прагматичним, естетичним, моральним), порівнює, наділяє властивостями (стадія мисленневої аперцепції), створює його (об'єкта) мисленневий аналог з урахуванням всіх характеристик, важливих для нього. Об'єкти, що пройшли стадію мисленневої аперцепції, осмислюються і заносяться у пам'ять людини у вигляді образних, схематично оформлених структур. Індивід звертається до дійсності, щоб закріпити і верифікувати образні відбитки зовнішніх об'єктів, і, навпаки, він оперує поняттями, щоб виявити причинно-наслідкові зв'язки та порядок речей, що його (індивіда) оточують. Між світом реальних об'єктів і світом думок існує постійний зв'язок, у якому його виступає мова як ще один «світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [4, с. 13]. Отже, зв'язуючою ланкою між елементами двох систем виступає мова та її мовні одиниці [4, с. 13]. Здатність мови позначати реальність, що оточує людину, і при цьому самій творити цю реальність (відчуття людини, її ставлення до дійсності є також реальністю), дозволяє розглядати її не тільки як інструмент, яким користується людина, а й як генератор ідей і відчуттів, які є частиною самої людини. Ця здатність мови найяскравіше, найнаочніше відбивається у фразеології, яка виражає глибоке індивідуальне, разом з тим та дуже узагальне, характерне не тільки одному мовному колективу, а й людству взагалі [10 с. 63].

Понятійна категоризація об'єктивного світу фразеологічними одиницями (далі – ФО) відбувається на базі мисленневих процесів. ФО використовують для позначення предмета чи ситуації словесні знаки не в їх прямому чи переносному значенні, а, швидше, у зв'язку з тими асоціаціями, які вони можуть викликати у мовця чи слухача.

У процесі вторинної номінації завжди взаємодіють чотири компоненти: дійсність → понятійно-мовна форма її відображення → переосмислення значення мовної форми, що опосередковує віднесеність нового смислу до дійсності → мовна форма у вторинній функції найменування → її денотат. Термін «денотат» (від латинського слова *denotatum* – «позначене») дослідники трактують як ознаку чи сукупність ознак деякого класу предметів, як ті суттєві ознаки, які складають обсяг поняття, вираженого даним знаком [8], як клас ідентичних предметів, об'єднаних у свідомості індивіда певним (часто інтуїтивно виокремленим) сприйняттям і засвоєними у процесі вербальної діяльності ознаками [10, с. 8], як цілісний образ (прототип) типового, еталонного представника класу сутностей, зв'язаного з даним словом у свідомості носія мови [7, с. 83].

Відношення до денотата у ФО зашифроване у його внутрішню форму (далі – ВФ). Поняття ВФ учені інтерпретують як цілком самостійне етимологічне значення, що входить у семантичну структуру ФО, але не є складовою частиною його значення, як образ, як конкретне представлення узагальненої ситуації, як вербальні асоціації, що зв'язані з побутовими звичками та традиціями, духовною та матеріальною національною культурою, накопиченим історичним досвідом, менталітетом основної маси етносу, системою норм та цінностей даного соціуму, мовною картиною світу [5, с. 34; 12, с. 69–71].

Денотат зв'язується з обсягом поняття. Через поняття денотативне значення співвідноситься з позамовною дійсністю. Денотативна співвіднесеність передбачає наявність реального зв'язку між двома денотатами, що перебувають у відношеннях реальної суміжності або парцелярності [14, с. 173–180]. Зв'язок між денотатами може бути просторовим, часовим.

Денотатом ускладненого мовного знака є предмет об'єктивної дійсності, виокремлений індивідом з метою утворення образної одиниці для позначення іншої ситуації. Виокремлений предмет проходить стадію мисленнєвої апперцепції для створення мисленнєвого аналога цього предмета з урахуванням його всіх характеристик, важливих для індивіда є «Денотатом – 1». Денотат-1 вміщує кілька логіко-семантичних аспектів або ознак чи характеристик. Кожен із цих логіко-семантичних аспектів «Денотата-1» може бути релевантним у тій чи іншій ситуації. Проте, лише важлива для процесу номінації ознака денотата, її логіко-семантичний або *дофразеологічний* аспект [6] на основі асоціації подібності чи суміжності виступає підґрунтям для номінації. У подальшому ця ознака зазнає переосмислення і кладеться в основу значення ФО. Інші логіко-семантичні аспекти залишаються у латентному стані. Номінаційний словесний знак пов'язаний ономазіологічними відношеннями не лише з денотатом, що окреслює його предметну віднесеність, але й з поняттям, що формує його з позамовною дійсністю.

Відображення дійсності у значенні слова чи ФО втілюється у логіко-предметному (сигніфікат) і психологічному аспекті значення та співвідноситься безпосередньо не з конкретним предметом, а з уявленням про нього, тобто з денотатом. Мовна одиниця вказує на світ за допомогою інформації, «що конвенціонально закріплена за нею, й одночасно є засобом мовного мислення у словесній оболонці» [12, с. 131]. Як одиниця свідомості, та безпосередньо співвідноситься не з предметами дійсності, а з уже «чуттєво розчленованими, повторюваними і легко відтворюваними уявленнями про предмети як елементи досвіду, у відриві від їх різних ситуацій та оточення» [2, с. 19].

Сигніфікат мовного знака може виражати як наукове поняття (науково пізнані й описані об'єкти), так і побутове поняття (інтуїтивно сприйняті, пізнані і описані об'єкти, типізоване уявлення про клас предметів). Ядром значення є сигніфікат, понятійний зміст, сукупність найсуттєвіших ознак об'єктів, абстрагованих у процесі мислення від ознак чи властивостей конкретних об'єктів дійсності [6, с. 81]. Сигніфікат як ідеальне, психічне утворення протиставляється денотату – матеріальному класу об'єктів. Називаючи референт, мовець виокремлює в ньому денотат, тобто характеризує предмет як такий, що має спільну сукупність ознак з іншими одиничними предметами даного класу. Інформація мовного знака, яка не зв'язана з актом комунікації, є його денотативним значенням, що називає поняття. Сигніфікативне значення, денотат і уявлення дозволяє побачити в денотаті своєрідний сплав предметно-логічного значення і уявлення.

Враховуючи мисленнєвий чинник відображення об'єктивної дійсності, до проміжкового ланцюжку включаємо образне представлення ознаки. Тоді референтну співвіднесеність ФО виражаємо у такій послідовності: *референт предмет / ситуація → поняття про предмет* (Денотат-1) → проміжковий ланцюжок: виокремлена індивідом *диференційна ознака* → її образне представлення → фразеологічне значення → *Денотат ФО або Денотат-2*.

У мовознавстві під «поняттям» розуміють найвищий продукт діяльності мозку людини, один із найважливіших різновидів відображення об'єктивної дійсності, набір необхідних і достатніх ознак відображеного об'єкта чи явища або думку, що в узагальненій формі відображає предмети і явища дійсності за допомогою фіксації їх властивостей і відношень, які виступають у понятті як загальні та специфічні ознаки, співвіднесені з класами предметів та явищ [15: 383–385; 9]. Основну характеристику поняття складають його зміст і обсяг. Сукупність суттєвих і розрізнявальних ознак предмета чи множинності однорідних предметів, відображених у понятті, є його змістом. Сукупність предметів, що охоплюються поняттям, є його об'ємом. Зміст і обсяг поняття є взаємозалежними – збільшення об'єму поняття викликає зменшення його змісту і, навпаки.

Оскільки предмети зовнішнього світу перебувають у певному зв'язку і взаємобумовленості, то у певних відношеннях перебувають і поняття, які здатні переходити одне в одне, входить в об'єм іншого поняття і складати при цьому лише його частину [3; 8]. За характером елементів обсягу, поняття поділяють на збірні (деякі множини, що мисляться як окремі предмети: *das Geld, die Arbeitslosenarmee*) і незбірні (узагальнюються окремі предмети). За типом елементів обсягу поняття розпадаються на конкретні (узагальнюються предмети або їх упорядковані сукупності) і абстрактні (узагальнюються властивості предметів). За характером ознак, що формують зміст поняття, існують позитивні та негативні, співвідносні та безвідносні. Безвідносні поняття відображають предмети, що існують окремо і мисляться самі по собі, поза зв'язком з іншими предметами. Співвідносні поняття відображають предмети, які існують лише у зв'язку і одночасно один з одним, і тому не мисляться один без одного (*der Arbeitgeber – der Arbeitnehmer*). За відношенням один до одного поняття поділяються на порівнювані і непорівнювані. Порівнювані поняття мають загальну родову (інтегральну) ознаку, або спільне родове поняття. У непорівнюваних поняттях такі ознаки відсутні. У подальшому порівнювані поняття поділяються на сумісні і несумісні. Сумісні поняття є такими, в яких видові ознаки гарантують повне або часткове співпадіння їх обсягів. Поняття, у яких обсяг не співпадає ні повністю, ні частково називаються *несумісними*, наприклад: *auf der Kippe stehen* (ugs.) – букв. «стояти на краю, на виступі» → *gefährdet sein, sich in einer kritischen Lage, Situation befinden* – «ситуація, матеріальний стан фірми, підприємства перед банкрутством» [17, с. 836].

Відношення сумісності розпадаються на рівнозначність (тотожність), перетин (перехрещення) та підпорядкування (субординація). У відношеннях рівнозначності перебувають поняття, що виражають один предмет. Об'єми цих понять співпадають, але вони мають різний зміст: *der Geldmann* (багач) = *Millioner*, а також *Magnat, Krösus, Nabob, Finanzkapitalist, Finanzier, Geldsack* (umg.), *Finanzhyäne* (umg.), *der Onkel aus Amerika* (ugs.) [16: 92]; *der Euro = die Mark* у вираженні поняття «надто економічно розпоряджати грошима»: *jeden Euro zweimal umdrehen* [17: 203] → *jede Mark [zweimal /dreimal] umdrehen* [17, с. 574].

У відношеннях *перетину* (перехрещення) перебуває поняття, об'єм якого частково входить в об'єм іншого, обсяги яких частково збігаються. Поняття «важкий матеріальний стан» та «викарабкатися з важкого матеріального стану» (*schwierige materielle Lage, sich aus der schwierigen Lage herausarbeiten*) частково збігаються з поняттям *in der Klemme sein* – дослів. «бути затиснутим клемою» у наступних ФО: *in der Klemme sitzen / stecken* (ugs.) – «бути в скрутному матеріальному стані» [17, с. 417], *jmdm aus der Klemme helfen* (mit ein paar Euro fürs Erste) – «допомогти комусь перебороти матеріальні труднощі» [17, с. 417].

У відношеннях *субординації* перебувають поняття, обсяги яких повністю співпадають, тобто зіставляються родово та видово поняття, наприклад: **das Kapital** → **das Geld** у ФО *aus etwas Kapital schlagen* та *aus (або bei) etw. Geld herausschlagen* – «мати вигоду, прибуток з чого-н.; заробляти капітал на чомусь»; а також **der Euro** → **der Pfennig** у ФО *jeden Euro zweimal umdrehen* [17: 203] → *jeden Pfennig [zweimal / dreimal] umdrehen* – «надто економно розпоряджати грошима» [17, с. 574].

Несумісними будуть такі поняття, видові ознаки яких обумовлюють повне не збігання їх обсягів, як напр.: *die Beine unter jmds / fremden Tisch strecken* – «жити за чужий рахунок» [17, с. 773] → *sein eigen Brot essen* – «жити власною працею» [16: 292]. Відношення несумісності розпадаються на суперечності, протилежності та супідрядності.

У відношеннях *суперечності* (контрадикторність) перебувають поняття, зміст яких заперечує один одного, а сума обсягів вичерпує обсяг родового поняття: *die Aktien steigen* [16, с. 77] → *die Aktien fallen* [16, с. 77] «курс акцій зростає / падає»; *einen fetten Bissen haben* (ugs.) – «мати великий прибуток» [18, с. 353] → *ein kleines Brot haben* – «мати незначний прибуток» [18, с. 436].

У відношеннях *контрарності* перебувають поняття, що є видами одного й того самого роду, але одне поняття містить такі ознаки, які інше заперечує. Обсяги таких понять не збігаються: *Bankrott gehen / machen* – «занепасти» [17, с. 91] → *auf Hochtouren bringen* – «вивести на високу потужність» [17, с. 366].

У відношеннях *координації* або *супідрядності* перебувають обсяги двох або декількох понять, що виключають одне одного, але підпорядковуються третьому родовому поняттю, наприклад: **das Geld** → **der Euro** → **der Rubel** → **der Heller** → **der Pfennig**: *der schnelle Euro* – «швидко зароблені гроші, часто нечесно» [17, с. 203] → *der Rubel rollt* (ugs.) – «гроші працюють» [17, с. 627] → *auf Heller und Pfennig* (ugs.) – «точно, до копійки» [17, с. 343].

Проведений лінгвістичний пошук дає підстави стверджувати, що поняття як найвищий продукт мисленнєвої діяльності індивіда є одним із різновидів категоризації об'єктивної дійсності фразеологічними одиницями. Здатність до категоризації є основоположною для мисленнєвої та пізнавальної діяльності індивіда. Індивід концептуалізує та вербалізує навколишній світ антропоморфно, предметоморфно, зооморфно, істотоморфно. Фразеологічні одиниці фіксують всі шляхи понятійного засвоєння світу людиною протягом всієї її історії. Правильне відображення дійсності у поняттях обумовлене можливостями практичного відтворення закономірностей об'єктивної дійсності.

Література:

1. Верещагин Е. М. Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : изд-во МГУ, 1983. – 233 с.
 2. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11–26.
 3. Гетманова А. Д. Логика / А. Д. Гетманова [для педагогических учебных заведений]. – 2-ое изд. – М. : «Добросвет», 1999. – 480 с.
 4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
 5. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
 6. Кириллова Н. Н. О денотате фразеологической семантики / Н. Н. Кириллова // Вопросы языкознания. – 1986. – № 1. – С. 82–90.
 7. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
 8. Конверський А. С. Логіка : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. С. Конверський. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 272 с.
 9. Кубрякова Е. С. О контурах новой парадигмы знания в лингвистике / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Структура и семантика художественного текста. – М., 1999. – С. 194–199.
 10. Лакофф Дж. Понятия, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с.
 11. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К., 1999. – 148 с.
 12. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
 13. Телия В. Н. Культурологические компоненты фразеологии (к проблеме культурно-национального миропонимания) / В. Н. Телия // Язык и культура. – Ч. 1. – К., 1993. – С. 69–71.
 14. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
 15. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
 16. Большой немецко-русский словарь. В 2-х томах / Под. рук. О. И. Москальской. – М. : Рус. язык, 2004. – 760 с.
 17. (in 12 Bänden) Band 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomatics Wörterbuch der deutschen Sprache. Dudenverlag. – Mannheim, Leipzig, Zürich, 1992. – 864 s.
 18. Das Große Wörterbuch der deutschen Sprache. In 6 Bänden. 2-te, völlig neubearb. und stark erweiterte Auflage unter den Leitung von G. Drosdowski. – Dudenverlag. – 1995 s.
 19. Deutsches Universalwörterbuch. – 3., völlig neu. bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2002. – 1816 s.
 20. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. В. Забуранна. – Львів, 2003. – 18 с. : переводы. /сост. В.М. Сергеева и П. Б. Паршина, под общ. ред. В. В. Петрова.
 21. Большой немецко-русский словарь. В 2 т. Т. 2. / Под. рук. О. И. Москальской. – М. : Рус. язык, 2004. – 680 с.
- Поняття перебувають у певних відношеннях та зв'язках між собою. Вторая международная конференция. Тезисы. hersg. und bearb. vom Rat der Dudenredaktion